

**“KANT’A GÖRE TARİH FELSEFESİ: TERAKKİ NEDİR?”
ADLI
MAKALENİN SADELEŞTİRİLMESİ***

Mehmet Emin ERİŞİRGİL
Sadeleştiren: Nihat DURMAZ**

ÖZET

Erişirgil, 1891-1965 yıllarında yaşayan, Osmanlı’nın son döneminde çeşitli görevlerde çalışan, Cumhuriyetin kuruluşunda etkili olan düşünce adamlarından birisidir. Genç yaşında “**Kant ve Felsefesi**” adıyla bir kitap çıkarır. Erişirgil, ilk olarak Bergsonizmi ve Pragmatizmi benimser, Cumhuriyetle beraber sadece Pragmatizmi kabul eder. Düşünürün hayatı boyunca temel hedefi, yeni kurulan devletin temellerini sağlam bir zemin üzerine oturtmaktır. Sadece böyle bir duruş, devletin diğer gelişmiş devletler karşısında varlığını sürdürmesini sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Emin Erişirgil, Kant, Pragmatizm.

ABSTRACT

**SIMPLIFICATION OF THE ARTICLE ENTITLED WITH
“THE PHILOSOPHY OF HISTORY ACCORDING TO KANT:
WHAT IS PROGRESS?”**

Erişirgil is one of the thinkers who living in the 1891-1965 years, working in various positions in the late period of the Ottoman that is effective the establishment of the Republic. He published “**Kant and His Philosophy**” entitled a book in young age. Erişirgil adopted the first Bergsonism and Pragmatism and agreed the only Pragmatism with Republic. The main objective of thinker throughout his life is to clip on a sound footing the foundations of the new state. Only such a stance can maintain the existence of the state against other developed nations.

Key Words: Mehmet Emin Erişirgil, Kant, Pragmatizm.

* Bu makale, “*Düşünce Dergisi*, c. 1 (b), S. 1-3, s. 9-12”, künyesiyle İstanbul’da 1920 (h. 1338) yılında Osmanlı Türkçesi’yle yayınlanmıştır.

** Arş. Gör., Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ndurmaz@bartin.edu.tr

KANT'A GÖRE TARİH FELSEFESİ: TERAKKİ NEDİR?

Var olan âlemi izah için tabii kanunlar bulmak yeterlidir. Sözelimi güneş sistemimiz nasıl bir tarihi süreç geçirdi, sorusuna cevap vermek için elimizde bir iki ipucu vardır. Bir kere bugün güneş sistemimizi ve hareketlerini idare eden kuvvet ve kanunlar malumdur. Sonra aynı kuvvet geçmişte de mevcuttu. Niye bugünkü hali, o kuvvetler vücuda getirmiş olmasın diye düşünüyoruz. Bu suretle güneş sistemimizin geçmişte meydana geliş tarzını izah edebilmek imkânı oluşur. İşte Kant'ın yıldızların meydana geliş biçimlerine ait nazariyesi bu çeşit bir düşünce tarzıyla vücuda gelmiştir. Newton, cisimlerin hareketlerini yerçekimi kanunuyla izah etmişti. Kant, benzer şekilde çekme ve itme kuvvetinin bu cisimlerin meydana gelişinde bir etken olabileceğini düşündü. Newton'un bulduğu kanun, cisimlerin sadece bugünkü hareketlerini değil geçmişte meydana geliş biçimlerini yani tarihlerini de açıkladı.

Cisimlerin oluşumunun bu suretle tarihi olduğu gibi ulviyetle insanlık tarihi vardır. Elbette insan, tabiatta özel bir türdür. O türün geçirdiği binlerce senelik vakıalar onun tarihini teşkil eder. Bu tarihi nasıl izah edebiliriz? İnsanlık tarihi, ferdin arzularının, içgüdülerinin birer surette tatmin edilmesi hedefini mi izliyor? Terakki dediğimiz yol(un) tarihinin genel kanunu, bilhassa gayesi nedir? **Tarih felsefesinin görevi** –Kant'a göre- bu sorulara cevap vermektir.

Yalnız bu meseleleri nasıl halletmeli(yiz) ?Acaba insanlık tarihini idare eden kanun, ferdin arzu ve içgüdülerinin tatmini midir? Malumdur ki tarih, medeniyetlerin birbirini takip etmesi ve birbirine bağlı olmasıdır. Şu halde meseleyi başka tarzda da sorabiliriz: Medeniyet, fertlerin saadetlerini tatmin etmiş midir? Eğer bu soruya müspet cevap verecek olursak tarih, gittikçe insanoğlunun rahat ve mutluluğun(un sağlanmasına) yardımcı olan hadiselerin toplamıdır.

Hentüz Kant, bu mesele hakkında kesin bir fikir vücuda getirmeden evvel J. J. Rousseau, medeniyetle ferdin mutluluğu arasındaki münasebeti tetkik etmiş, medeniyetin insanları mutluluğa ulaştıracak bir yol olmadığını göstermişti.

Hakikaten tarihin hangi döneminde insanların geçmişten daha fazla kesinlikle mutlu olduğu gösterilebilir? Mutluluk, arzu ihtiyacı ve içgüdülerin tamamen tatminiyle mümkündür. Tarihi tutum ise ihtiyaçları, arzuları artırır, hareketlendirir, belki insan sınırlı ihtiyaçla, yalnız tabiatın yarattığı basit arzularla kaldığı zaman daha mutluydu, çünkü tabiat, doğrudan doğruya kendisinin vücuda getirdiği ihtiyaç ve içgüdülerin tatmin edilme araçlarını da

verir. Hâlbuki muhayyile, zihin ve akıl bir takım ihtiyaçlar yaratır ki çoğu zaman tatmin edilmesi mümkün olmaz. O vakit insan, kendi muhayyile ve zihninin yarattığı arzuların tatmin edilmemesi yüzünden sıkıntı içinde bocalar kalır. Medeniyetin terakkisi, insanın muhayyile ve zihninin gelişimiyle ikizdir. Bunlarda çoğunlukla ihtiyaçların imkânsız tatmini doğuyor. Bu çeşit arzular da kişisel sıkıntı, rahatsızlık, bir kelime ile bedbaht içinde yer alır. Diyebilirsiniz ki medeniyetin terakkisiyle insanların arasındaki yardımlaşma da artıyor. İnsan zihni geliştikçe ihtiyaçları bir arada şikâyet kabiliyeti de artıyor. İnsanın tekâmülü toplumsal yeteneklerini de artırıyor. Kant, ferdin tabiatında tecrübeyle günden güne artan bir yardımlaşma, bir ahlak duygusu görmüyor, bilakis ferdin tabiatında yardımlaşmadan ziyade rekabet, haset velhasıl kötülük vardır. Tarihin fertlerdeki bu şeytani tohumları izale ettiğini kimse ispat edemez.

Hulasa tarihi tutumun amacını fertte, ferdi tekâmülde aramaya imkân yoktur. Bu halde terakkiyi(i) nerede aramalı(yız) ? Terakki insan türünün, insanlığın (bir) özelliğidir. Medeniyet tarihinin amacı fert değil, insanlıktır. Lakin insanlık nedir? Onu hayvanlıktan ayıran niteliği nedir?

İnsanlığın esası, irade ve seçimdir. Binaenaleyh insanlık ne zaman başladı sorusuna ne zaman fert ihtiyar ve hürriyetini duymuş ise o tarihte insanlık da vücuda gelmiş diye cevap verebiliriz. Ondan evvel insan da tabiatın diğer varlıkları gibiydi. Yalnız içgüdülerine, fitri temayüllerine tâbi bulunuyordu. Fert için cennet hayatı, mutluluk hissiyatı belki o zamandı. Çünkü çok sınırlı olan ihtiyaçlarının temini için araçlar da tabiatla mevcuttu. Diğer cüz'i tabiat gibi o da zaruri kanunlarla hareket ediyordu. Çevresindeki amellerin şartlarına tamamen mutabıktı. Elhasıl mutluydu, çünkü sadece içgüdülerini hisseder ve onu da tabiat şartları dâhilinde ayıklardı; masumdu, çünkü hareketlerinde sadece tabiat kanunlarına tâbi bulunuyordu. Kendi tarafından kabul edilen bir kanunla değil, zaruri illet neticesi hareket ediyordu.

Ne zamanki fertte akıl ve onunla beraber irade teşekkül etti, o zaman çevresindeki eşyayı tasnif ve tefriğe muktedir olmaya başladı. Mukayese ve seçme kabiliyeti gelişti. Muhayyile inkişaf eyledi, artık yalnız şu anı değil geleceği de tahmin ve tasavvur edebiliyordu. O zaman tabiat üzerinde mevkiini anladı: "Koyunun yüntü, ineğin sütü benim içindir" diye düşünmeye başladı. Çevresindeki eşyayı kendisinin inkişafına birer vasıta kabul eyledi. Yanındaki insanları öyle görmüyordu: onları hayvandan, nebattan farklı buluyor, yavaş yavaş hemcinsini bir vasıta değil bir gaye kabul ediyordu. Elhasıl insanlık, tabiata karşı bir isyanla başladı,

çevremdeki eşya benim işime yaramak için bir vasıta, ben onları kullanacağım. Ben başlı başına tabiatın ayrı bir gayeyim.

İnsan, bu isyanla artık tabiatın ayrılıyordu. Tabiatın verdiği kanaat etmiyor, her şeyi kendi gayesine göre istihdam etmeye çalışıyordu. Bu istihdam arzusu, melekelere inkişafına yaradı. Eşyaya temellük eyledi, ziraata başladı. Mülkünü müdafaa için devlet teşkilatı vücuda getirdi.

Demek ki fert, tabiatı vasıta olarak mülahaza etmeye başlayınca ve kendisini ve diğer insanları bir gaye görünce insanlık kuruluyor. İşte ancak bu zamandır ki çevresindeki eşyanın tesiri haricinde **teşekkül eden**, diğer ifadeyle **muhtar** olan vicdan ve vazife âlemi başlıyor. İradî hareketinin sebebi olan vicdan ve vazife kuruluyor.

İnsanlığı tabiatın **diğer varlıklarından** ayıran **vasfı mümeyyizi** bulduktan sonra tarihin gayesini de orada arayabiliriz. Mademki tarihini hedefi, ferdin mutluluğu değil, insanlıktır. O halde tarihte terakkinin hedefi de insanlığın gayesine yaklaşmak olabilir. Bu gaye bizzat insanda, insanın hürriyetindedir. O halde tarihin yolu, hürriyetin yavaş yavaş her türlü tesirden sıyrılması, kurtulması gayesini amaçlar. “Terakki” de budur.

Kant, pekâlâ medeniyet tarihinden insanlığın bu gayesini **sorgulayabilirdi**, ağır basan ihtimal bu husustaki tetkikatı onu bu nazariyeye sevk eylemiştir. Bu hususla beraber Amerika’nın istiklalini görmüş, Büyük Fransız Devrimi, onu derin heyecana sevk etmişti. O, bu iki büyük ihtilali, beşeriyetin gayesine doğru bir zafer kabul ediyordu. Bu iki ihtilal de özgürlüğü hedeflemiyor muydu? Amerikalılar “her millet istediği hükümet şeklini tercihte özgürdür” düsturuna istinaden isyan etmemişler miydi? Büyük Fransız Devrimi’nin ilkesi, millete zorla bir kanunun kabul ettirilmemesi, **elhasıl** en geniş manasıyla özgürlüğü değil miydi? Bu iki büyük olay, insanlığın yavaş yavaş özgürlüğünü tabiatın, her çeşit zorlayıcı kuvvetten kurtarmak için uğraştığına delalet ediyordu. Hâlbuki Kant, elbette bunlardan esinlendi, yalnız o, insanlığın bu gayesini böyle tarihi bir tecrübe mahsulü kabul eylemek istemiyordu. Tecrübenin verdiği bilgi, **izâfî ve nisbî** olabilirdi. Hâlbuki irade ve özgürlük, mutlak. Vicdanımın dışarıdan bir etki olmaksızın kabul ettiği bir takım ahlak emirleri vardır. Bu emirlerin illeti yalnız bende, irademde, özgürlüğümde. Adetlerde, hislerde elhasıl tecrübeye konu olabilecek bir zeminde değildir. Akıl(Kant’ın tabiriyle pratik akıl), bende böyle bir özgürlüğün varlığını teslim ettirir. O halde aklın a priori yani olaylara, hislere bakmaksızın teslim ettiği bu hakikati, bu insanlığın gayesini niye tarihten çıkarmaya kalkmalı(dır), zaten tarihi olaylardan da böyle mutlak bir gaye çıkarılamazdı. Ancak bir filozof, bir

takım karışık cidal tarihi arasında aklın koyduğu bu gayenin yani özgürlüğün zaferini sezebilir.

Şimdi hatıra gelecek bir nokta var: insanlık hedefine doğru giderken fert rahat ve mutluluğa yaklaşıyor mu? Eğer tamamen insanlığın hedefi vücuda gelmiş olsa fertte elbette en iyi hayata mazhar olur. Çünkü özgürlük onun en sahipsiz, zati kanunudur, yalnız o gayeye ulaşmak için yapılan her yoğun çalışma bir çatışma şeklindedir. Her çatışma, elem(e) sebep olduğu için özgürlüğe doğru insanlığın ilerlemesi de fert için birçok elemeler ve felaketlerle beraber olur. Ormanlara dikkat etmez misiniz? Her ağaç diğer ağacı sıkıştırarak her dal diğerini iterek ortadan kaldırmaya ve ışık almaya çalışır, ağaçlar, dallar arasındaki bu mücadele ormanın inkişafına yarar. İnsanlar da öyledir, onlardaki ihtilafı yararlar ve bundan tevellüt eden mücadeleler nihayet özgürlüğün bir parça daha kurtuluşuna ve insanlığın gayesine bir parça daha yaklaşmasına hizmet eder. Yalnız bu inkılap ve çatışma devrinde yetişen insanlar daima mücadele ve **harp** görecekleri için çok sıkıntı çekerler, ferden bedbaht olurlar. Maziye ararlar da “keşke içgüdülerimizle, sınırlı ihtiyaçlarımızla kalsaydık, böyle bin türlü sebeplerle harbe, mücadeleye mecbur olmasaydık, ”derler. Yalnız meşakkatli bir zafer, bu **çatışmada** da insanlığın inkişaf ve kurtuluşunu görür.

Kant, tam yüz otuz beş sene evvel böyle düşünüyordu. Bugün özgürlüklerinin kurtuluşu için ayaklanmış milletler bilhassa bizim gibi senelerce istikbalini korumak için mücadeleye mecbur olmuş bir millet bu büyük dâhinin düşünce tarzında yüksek bir teselli **kaynağı** bulmaz mı?

